

Qua patet orbis

Het Rooms-Hollands recht in Nederlands Brazilië (1630-1654)

Paul Russell en Reinier Russell*

“Zo wijd de wereld strekt” was Johan Maurits van Nassau-Siegens zinspreuk. Het was een passend levensmotto voor de Duitse renaissanceprins die niet alleen gouverneur van Nederlands Brazilië was, maar ook voor de keurvorst van Brandenburg het hertogdom Kleef bestuurde en aan de Haagse Hofvijver een fraaie residentie bouwde, het Mauritshuis.¹ “Zo wijd de wereld strekt” is echter ook van toepassing op de invloed van het Rooms-Hollands recht dat heden ten dage nog steeds relevant is voor de rechtsstelsels van landen als Zuid-Afrika, Sri Lanka en Guyana.² Al deze gebieden werden enige tijd bestuurd door de Nederlandse handelscompagnieën, die het Rooms-Hollands recht als een van de rechtsbronnen voor de juridische praktijk kenden. Eltjo Schrage heeft hetzij zelf, hetzij als begeleider de nodige aandacht aan de rechtsstelsels in deze landen besteed.³

In onze bijdrage aan dit Liber Amicorum brengen wij het motto van Johan Maurits en het Rooms-Hollands recht bij elkaar in een korte schets van het recht in Nederlands Brazilië of Nieuw Holland, zoals de kolonie wel genoemd werd. Hierover is tot nu slechts fragmentarisch gepubliceerd. Een overzichtswerk ontbreekt, hoewel Brazilië de eerste en de meest omvangrijke vestigingskolonie van de West-Indische Compagnie (WIC) was en als enig WIC-gebied een uitgewerkte juridische structuur kende. Gedurende de gehele WIC-periode waren in geen enkele kolonie méér academisch gevormde juristen te vinden dan hier.⁴ Bovendien suggereert de alom geroemde tolerantie onder Johan Maurits dat hier belangrijke kwesties rond de reikwijdte en toepassing van verschillende rechtsstelsels

* De auteurs zijn als advocaat verbonden aan Russell Advocaten te Amsterdam. Mr. drs. R.W.L. Russell is tevens honorair consul van Brazilië. Russell Advocaten werkt al vele jaren intensief samen met prof. mr. E.J.H. Schrage, wat onder meer heeft geresulteerd in de gezamenlijke publicaties *De Regelen der Kunst* 3 delen, Amsterdam 1989, 2003 en 2007; *Die Regeln der Kunst*, Baden-Baden 2009; *Unjustified Enrichment. A comparative study of the law of restitution*, Amsterdam 1996; *Unjust Enrichment* (2006; themanummer *European Review of Private Law*) en *Het Pad der Gerechtigheid* (2005). Wij danken dr. Hannede C. van Nederveen Meerkerk en dr. Guus Boone voor hun commentaar op eerdere versies van deze tekst. De Engelse vertaling van dit artikel is verzorgd door Dorothee Stensinski M.A.

¹ Het motto van Johan Maurits werd ook gebruikt als de titel van de belangrijke overzichtstentoonstelling die in 1979 en 1980 ter gelegenheid van zijn 300^e sterfdag werd gehouden in het Mauritshuis. Zie E. van den Boogaart en F.J. Duparc (red.), *Zo wijd de wereld strekt: tentoonstelling naar aanleiding van de 300ste sterfdag van Johan Maurits van Nassau-Siegen op 20 december 1979: Koninklijk Kabinet van schilderijen Mauritshuis, Den Haag, 21 december 1979 - 1 maart 1980*, Den Haag 1979.

² Een beknopt overzicht van de invloed van het Rooms-Hollands recht in verschillende landen is te vinden in J. Smits, *Europees Privaatrecht in wording. Naar een Ius Commune Europaeum als gemengd rechtsstelsel*, Antwerpen/Groningen 1999, p. 133-150. Zie voor Sri Lanka in het bijzonder de studies van Marleen H.J. van der Horst: *The Roman Dutch Law in Sri Lanka* [Juridische Reeks Vrije Universiteit 1] Amsterdam 1985, en *Compensation for improvements: the Roman Dutch law in Sri Lanka*, Amsterdam 1989. Deze studies zijn als doctoraalscriptie respectievelijk proefschrift geschreven onder supervisie van prof. mr. E.J.H. Schrage.

³ Zie onder meer: L. Hovy en C. Streefkerk (met medewerking van E.J.H. Schrage), *"Zoo is 't dat wij daarin nader willende voorzien": prolegomena voor een Ceylonees plakkaatboek* [Juridische Reeks Vrije Universiteit, 2] Amsterdam 1985, en E.J.H. Schrage en M. Carnelley, *Gambling regulation. A comparison between the Roman and South African gambling laws*, in: S.V. Hoor & P.J. Schwikkard (red.), *The exemplary scholar. Essays in honour of John Milton*, Cape Town 2008, p. 252-274.

⁴ J.A. Schiltkamp, *De geschiedenis van het notariaat in het octrooigebied van de West-Indische Compagnie*, 's-Gravenhage 1964, p. 200.

gespeeld hebben.⁵ In dit artikel worden de juridische structuur en het geldende recht van de kolonie beschreven aan de hand van de belangrijkste octrooien, ordres en instructies. Als advocaten en procureurs zullen wij daarbij bijzondere aandacht besteden aan enkele richtlijnen voor deze professie.

1) Octrooi van de WIC (1621)

De kolonie in het noordoosten van Brazilië bestond van 1630 tot 1654, maar bloeide vooral tussen 1634 en 1645. In de andere perioden overheerste de strijd met de Portugezen, die het gebied voordien en nadien in handen hadden.⁶

Verantwoordelijk voor het bestuur was de West-Indische Compagnie. Deze in 1621 opgerichte handelsonderneming had bij het haar door de Staten-Generaal verleende octrooi van 3 juni van dat jaar ook bestuurlijke en politieke taken gekregen. Zo mocht zij overeenkomsten en allianties sluiten met vreemde vorsten en had zij volgens het tweede artikel van het octrooi het recht

“Gouverneurs, volck van Oorloge, ende Officiers van Justitie, ende tot andere nootelycke diensten, tot conservatie van de plaetsen, onderhoudinge van goede ordre, politie ende Justitie, eensaementlyck tot vordering vande neeringe, stellen, deporteren ende affstellen, ende wederom andere in haere plaetse surrogeren, naer syluyden naer gelegentheyt van saken sullen bevinden te behooren, Voorts populatie van vruchtbaere ende onbewoonde quartieren mogen bevorderen, ende alles doen dat den dienst der Landen, proffyt, ende vermeerderinge van den handel sal vereysschen”.⁷

Een goed rechtsstelsel werd dus beschouwd als een middel om de handel te bevorderen. Over de wijze waarop dit rechtsstelsel in de praktijk opgezet diende te worden, bevat het octrooi verder geen regelingen. In het octrooi werd vooral de interne organisatie van de compagnie vastgelegd met de bevoegdheden en verplichtingen van de verschillende functionarissen en kamers van de compagnie en de samenstelling van het centrale bestuurscollege, de Heren XIX.

Hoewel het octrooi van de WIC expliciet het stichten van volksplantingen in onbewoonde gebieden als doel vermeldde, was de compagnie in de eerste jaren vooral een instrument in de oorlog met Spanje. Met name de rijke Portugese suikerplantages in het noordoosten van Brazilië, waarmee al een bloeiende smokkelhandel was, waren een aantrekkelijk doelwit. Portugal was in 1580 door Spanje geannexeerd en de Nederlanders hoopten dat er nog voldoende rancune tegen deze bezetting was om van de Portugezen bondgenoten te maken. Een eerste succes boekte de WIC toen zij in 1624 São Salvador da Bahia de Todos os Santos, of kortweg Bahia dan wel Salvador, veroverde. Het volgende jaar werd echter de stad al heroverd door de Spanjaarden. Na de verovering van de zilvervloot door Piet Heyn in 1628

⁵ Jonathan Israel & Stuart B. Schwarz, *The Expansion of Tolerance. Religion in Dutch Brazil (1624-1654)*, Amsterdam 2007.

⁶ De beste overzichten van de geschiedenis van Nederlands Brazilië zijn ruim 50 jaar oud: Charles R. Boxer, *De Nederlanders in Brazilië 1624-1654*, Amsterdam/Antwerpen 1993² (Engels: *The Dutch in Brazil, 1624-1654*, Oxford 1957) en José Antonio Gonsalves de Mello, *Nederlanders in Brazilië (1624-1654). De invloed van de Hollandse bezetting op het leven en de cultuur in Noord-Brazilië*, Zutphen 2001 (Portugees: *Tempo dos Flamengos: Influência da ocupação holandesa na vida e na cultura do norte do Brasil*, Rio de Janeiro 1947).

⁷ “Octroy Bij de Hooge Mogende Heeren Staten Generael, verleent aen de West-Indische Compagnie, in date den derden Juni 1621”, in: A.J.M. Kunst, *Recht, commercie en kolonialisme in West-Indië*, Zutphen 1981, p. 323-336.

beschikte de WIC over voldoende fondsen om een nieuwe poging te durven wagen om op Braziliaanse bodem vaste grond onder de voeten te krijgen.

2) Ordre van Regieringe (1629)

Voorafgaand aan de daadwerkelijke stichting van een kolonie bekrachtigden de Staten-Generaal in 1629 een door de Heren XIX opgestelde “Ordre van Regieringe soo in Policie als Iustitie, inde Plaetsen veroverd, ende te veroveren in West-Indien”, waarin zij alvast de opzet van het bestuur en de rechtspraak vastlegden.⁸ De leiding van de kolonie werd in handen gelegd van een college van 9 raden, die benoemd werden door de verschillende kamers van de WIC. Aan het college werd een assessor toegevoegd, die ook als notaris moest kunnen optreden. Als eerste taak van de Raad werd vermeld het laten houden van gereformeerde kerkdiensten door het kerkelijk personeel. Tevens werd een beperkte godsdienstvrijheid toegestaan aan niet-gereformeerden:

“De Spaignaerts, Portugiesen ende Naturelen van den Lande, ‘t zy Roomsche ofte Joots-gesinde, sullen gelaten werden by hare vryheyt, sonder moeyenisse ofte ondersoek in haer conscientien, ofte particuliere Huysen: Ende en sal oock niemant hem bevorderen de selve eenigh belet, verstoornisse of hinderinge te doen, alles op arbitrale, ook naer ghelegentheyt rigoureuse ende exemplare correctie.” (Art. x)

Voor erediensten in als godshuis herkenbare gebouwen was dus geen ruimte.⁹ Rooms-katholieke geestelijken mochten in de kolonie blijven, maar kloosters of geestelijke colleges waren niet toegestaan. Hun bezittingen werden geconfisqueerd (Art. xii en xvi). Jezuiten werd de toegang tot de kolonie ontzegd en wanneer zij toch werden aangetroffen, dienden zij gevangen genomen en naar de Republiek overgebracht te worden (Art. xi).

Kerntaak van de raden was het bewaren “van de publicque ruste, stilligheyt ende eendracht tusschen alderley Luyden, ende Persoonen onder haer gebiedt verkeerende”, waarbij in het bijzonder gelet moest worden op de veiligheid van de “Spaignaerden, Portugesen ende Naturelen vanden Lande”. Degenen die hen aanvielen dienden de raden te straffen “met rigueur aenden lyve, anderen ten exemple, naer meriten vande saecke” (Art. xiii). Deze bescherming gold echter alleen voor de mensen die partij zouden kiezen voor de Compagnie. De koning van Spanje en zijn aanhangers waren hun bezit kwijt en zij konden ook geen erfgenaam zijn.

Na een groot aantal praktische voorschriften voor het bestuur werden in de artikelen XLVIII tot en met LII de bevoegdheden van de burgerlijke rechtspraak en de krijgswet afgebakend. Het openbaar ministerie bestond uit een advocaat-fiscaal en een schout, die als zijn “Substituut” kon dienen. De rechtspraak was een taak van “het Collegie vande Raden, in ghespannen Vyerschare” (Art. LIII en LIII). Het strafprocesrecht was gebaseerd op “het ordinaris ghebruyck vande Vereenighde Provintien, ende voorts de ghemeene geschreven Rechten” (Art. LV). Hiermee werd verwezen naar een tweetal plakkaten van Filips II van 5 en 9 juli

⁸ “Ordre van Regieringe soo in Policie als Iustitie, inde Plaetsen veroverd, ende te veroveren in West-Indien”, in: Cornelis Cau, *Groot Placaet-boeck* II, Den Haag 1664, kolom 1235-1248. Een uitvoerig overzicht van de inhoud van deze Ordre is te vinden in: Jacob A. Schiltkamp, *On Common Ground: Legislation, Government, Jurisprudence, and Law in the Dutch West Indian Colonies: the Order of Government of 1629*, De Halve Maen 70-4 (1997), p. 73-80.

⁹ De inhoud van deze bepaling was overgenomen uit het op 1 november 1624 door de Staten Generaal vastgestelde “Concept van Regieringe” voor Bahia. G.J. van Grol, *De grondpolitiek in het West-Indische domein der Generaliteit* II, 's-Gravenhage 1942, p. 22 en 23.

1570, waarin hij probeerde de strafrechtspraak in de Nederlanden te uniformeren. Wanneer deze plakكات geen uitsluitel gaven, diende het *Ius commune* geraadpleegd te worden.

Meer aandacht in de Ordre kreeg het burgerlijk recht. Eerst werd het burgerlijk procesrecht geregeld. De rechtspraak was in handen van drie leden van de Raad, die iedere drie maanden rouleerden. Als richtlijn voor het procesrecht gold “de ghemeene ordre vande Vereenighde Provintien”.¹⁰ Zij dienden de procedures zo kort mogelijk te houden, mits de aard van de zaak en de belangen van de partijen dat toestond. Bij zaken die een belang van meer dan 25 gulden hadden was het mogelijk om in beroep te gaan tegen zowel eindvonnissen als tussenvonnissen. De beroepsinstantie was de volledige Raad. Van haar uitspraak “*an bene, vel male*” was geen beroep meer mogelijk. (Art. LVI en LVII) De rechters dienden uiteraard onpartijdig te zijn en zij moesten onder ede beloven,

“dat sy de Justitie soo criminele als civile, sullen administreren oprechtelijck, sonder eenige haet, gunste, partyschap oft onderscheyt van Persoonen ofte qualiteyten, soo wel voor ende tusschen Spaignaerden, Portugesen ende andere Inwoonders, als die van onse ende andere Landen ende Natien.” (Art. LVII)

In artikel LIX werd bepaald dat het huwelijks- en erfrecht gebaseerd was op de “Politique Ordonnantie vande Heeren Staten van Hollandt geëmaneert inden Jare 1582”¹¹, aangevuld door “de ghemeene coustume van Zuyt-Hollandt ende Zeelandt”. Dit hield onder meer in dat de rooms-katholieken eerst voor de schepenen dienden te trouwen alvorens zij een kerkelijk huwelijk mochten aangaan. De zinsnede over het gewoonterecht van Zuid-Holland¹² en Zeeland was vooral van belang voor het erfrecht. In dit gebied gold namelijk het schependomsrecht, wat inhield dat wanneer iemand intestaat en zonder nakomelingen overleed, diens bezittingen overgingen naar diens oorspronkelijke familieleden: “het goed gaat van waar het gekomen is”. In Noord-Holland gold het aasdomsrecht, waarbij alleen de naaste bloedverwant erfde.¹³

Nadat in artikel LX het bijhouden van een register van alle onroerendgoedtransacties verplicht was gesteld, werd in artikel LXI bepaald dat voor het verbintenissenrecht verder “de gemeene beschreven Rechten” zouden worden gevolgd. Hierdoor kreeg het *Ius commune* opnieuw een belangrijke plaats als rechtsbron.

Voor aanvullend recht konden de Raden ook zelf zorgen, aangezien zij de bevoegdheid kregen om uit te vaardigen “allerley Keuren ende Ordonnantien van Marckten, houden van Herbergen, kleyne Neeringen, Ambachten, ende anders tot de Policie ende goede ordre noodigh”. Het diende te gaan om overtredingen die met niet meer dan 10 gulden beboet werden en de Heren XIX dienden achteraf hun goedkeuring hieraan te geven (Art. LXII).

In 1630 slaagde de WIC erin vaste voet op Braziliaanse grond te krijgen. Recife en de nabijgelegen stad Olinda werden veroverd. Het lukte in eerste instantie echter niet ook het achterland met de waardevolle suikerplantages in handen te krijgen. Pas in 1634 wist men de

¹⁰ “Ordonnantie van de Justitie binnen den steden ende ten platten lande in Holland, 1 april 1580”, in: Cau (*supra* n. 8), II, p. 695vv.; Schiltkamp (*supra* n. 8), p. 76.

¹¹ De Ordonnantie was niet van 1582 maar van 1580. “Politique Ordonnantie van de Heeren Staten van Holland, geëmaneert in den Jare 1582”, in: Cau (*supra* n. 8), III, kol. 502; Schiltkamp (*supra* n. 8), p. 76.

¹² Het gebied ten zuiden van de Hollandse IJssel.

¹³ Schiltkamp (*supra* n. 8), p. 76. S. Perrick, *Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht* 4* Erfrecht en schenking, Deventer 2009, nrs. 39 en 44.

Portugese omsingeling te doorbreken. Hierna werd een wapenstilstand gesloten en begon een relatieve bloeiperiode van de kolonie.

Symbool voor de bloeitijd van Nederlands Brazilië werd Johan Maurits, die in 1637 arriveerde als gouverneur van Nederlands Brazilië. Recife, dat oorspronkelijk niet meer dan een dorp was, werd onder zijn leiding een versterkte havenstad met een klassiek grondplan. Dit ging ten koste van de nabijgelegen Portugese stad Olinda, die grotendeels gesloopt werd en het bouw materiaal voor de huizen leverde. Op het nabijgelegen eiland Antonio Vaz stichtte Johan Maurits een nieuwe stad die hij de naam Mauritsstad gaf.¹⁴ Voor zichzelf bouwde hij twee paleizen, Huis Vrijburgh en het buitenverblijf Slot Schoonzicht (of Boa Vista). Hij verzamelde om zich heen een entourage van geleerden en artiesten, die vooral door de schilderijen van Frans Post en Albert Eckhout een blijvend gedenkteken voor de humanistische heerser oprichtte.¹⁵

3) Instructie (1636)

Omdat met de aanstelling van Johan Maurits als gouverneur de bestuursstructuur van de kolonie ingrijpend veranderde, werd op 23 augustus 1636 door de Staten-Generaal een nieuwe instructie voor de bestuurders van Brazilië opgesteld.¹⁶ Hierin werden ook de ervaringen verwerkt die men in de voorgaande jaren had opgedaan met het bestuur van Brazilië. De instructie is daardoor meestal veel gedetailleerder dan de Ordre van Regieringe van 1629.

Naast de gouverneur werden drie hoge secrete raden aangesteld die samen met hem het hoogste bestuurscollege van de kolonie vormden (Art. I). Onder hen stond het college van negen politieke raden, die volgens de richtlijnen van de Ordre van Regieringe van 1629 werden benoemd door de verschillende kamers van de WIC (Art. XXIII). Zij hadden de centrale plaats in de rechtspleging. Vijf leden dienden in de hoofdplaats te verblijven “omme de ordinaris treyn van Justitie waer te nemen”, terwijl de vier overigen andere standplaatsen hadden. Zij dienden jaarlijks van plaats te wisselen (Art. XXVII).

In de onderafdelingen (*Capitanias*) en steden diende voor criminele zaken een college te zijn van tenminste vijf personen, die benoemd werden door de politieke raden (Art. XLII). Ook civiele zaken in de steden en vlekken dienden door een college van minimaal vijf personen behandeld te worden (Art. XLVIII). De rechtspraak door het centrale bestuurscollege werd dus verdeeld over plaatselijke schepenbanken.

De benoemingsprocedure van de schepenen was tamelijk omslachtig. De politieke raden kozen “uyt de aldergequalificeerste ende eerlijkste ende getrouste Inwoonderen, soo Nederlanders als Portugesen, ‘t zy de selve inden dienst vande Compagnie zijn of niet” een kiescollege van 20 tot 30 leden, die levenslang in functie bleven. Het college is te vergelijken

¹⁴ Hannedea van Nederveen Meerkerk, *Recife: The rise of a 17th-century trade city from a cultural-historical perspective*, Assen/Maastricht 1989, p. 89-106.

¹⁵ Vgl. de artikelen van H. Honour, R. Joppien, R.A. Eekhout, J.D. North, P.J.P. Whitehead, F. Guerra en K. Zandvliet in: E. van den Boogaart e.a. (eds.), *Johan Maurits van Nassau-Siegen 1604-1679. A Humanist Prince in Europe and Brazil*, The Hague 1979, p. 269-518.

¹⁶ “Instructie, vande Ho: Mo: Heeren Staten Generael deser Vereenighde Nederlanden, voor de hooge ende lage Regieringe der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie, naer de welcke voorts aen beleyt ende gederigeert sullen worden, alle het bewint ende saecken, met den aenkleven van dien, vervallende, ende noch voor te vallen inde geconquesteerde Capitanien, Steden, Forten ende Plaetsen in Brazijl, ende die noch naemaels geconquesteert sullen worden”, Cau, *Groot Placaet-boeck* II (*supra* n. 8), kol. 1247-1264.

met de vroedschap in de steden van de Republiek. Het kiescollege maakte jaarlijks een voordracht van driemaal het gewenste aantal schepenen, waaruit de gouverneur en de hoge raden de schepenen kozen (Art. XLVI en XLVII). Joden werden niet expliciet genoemd in het artikel en bleken niet gewenst als lid van een kiescollege. Toen een van hen als zodanig was aangewezen in Olinda en hiertegen bezwaar werd gemaakt, trad hij direct terug.¹⁷

Tegen het vonnis van de schepenbank kon men in beroep gaan bij de Politieke Raad, die in Recife zetelde. Omdat hier geen schepenbank was, fungeerde de Politieke Raad voor Recife tegelijk als rechtbank van eerste aanleg, zeer tot ongenoegen van de schepenbank van Olinda, die dit als inbreuk op haar rechten beschouwde. Haar protest bij de hoge raden had echter niet het gewenste gevolg. Weliswaar mocht de Politieke Raad niet meer voor de inwoners van Recife als rechtbank van eerste aanleg fungeren, maar door de instelling van een eigen schepenbank bleven zij toch buiten de jurisdictie van Olinda. Het zou echter nog erger worden voor de schepenen van Olinda. Vanwege de ontvolking van de stad werd de schepenbank in 1639 verplaatst naar Antonio Vaz, naar het gebouw waar de Hoge Raad zetelde. Tegelijkertijd werd een einde gemaakt aan de Portugese dominantie in de schepenbank, doordat het aantal schepenen werd verhoogd van 5 naar 9. In plaats van 3 Portugese schepenen kwamen er 4, terwijl het aantal Nederlanders van 2 naar 5 steeg.¹⁸

De beperkte godsdienstvrijheid die in de Ordre was toegestaan werd verder ingeperkt. Rooms-katholieke priesters en monniken mochten alleen in de kolonie verblijven wanneer dat in een bestaand akkoord was vastgelegd (Art. XXXIII). Aan het verbod om private godsdienstoefeningen van rooms-katholieken en joden te verstoren werd de voorwaarde toegevoegd dat

“de voornoemde Roomsche ofte Joots-gesinde haer wachten van publicque schandalen ende onteeringe van Godes onses Salichmaeckers heylige naem” (Art. XXXII).

Tegenover deze beperkingen stond echter dat bekrachtigd werd dat de confiscatie van de bezittingen en inkomsten van kloosters en geestelijke colleges niet gold voor de instellingen “de welcke onder de gehoorsaemheyt van haer Ho: Mo: ende de Compagnie sich [...] hebben begeven, ofte by Contract ende mutuel Accordt anders voor bedongen” (Art. LXXVIII).

Artikel IIII bepaalde dat de Instructie het nieuwe geldende recht voor Brazilië zou vormen, maar ruimde ook plaats in voor de in de kolonie al bestaande regels en rechten

“die reede daer te Lande in ‘t ghebruyck zijn, ten ware de selve dese tegenwoordige Ordonnantie notoirlijck contrarieren, in welcken gevalle sy de selve daer naer sullen hebben te richten.”

In de Ordre van Regieringe van 1629 had de Politieke Raad immers ook een eigen bevoegdheid gekregen om keuren en ordonnanties uit te vaardigen.

Het Portugees recht bleef in principe uitgesloten als rechtsbron. Wel werd de deur op een kier gezet, doordat na voorafgaande goedkeuring van de Heren XIX gewoonten en gebruiken geldend recht konden worden:

¹⁷ Gonsalves de Mello (*supra* n. 6), p. 256-257. Gonsalves de Mello beschouwt ten onrechte de “electores” als de kandidaten voor het schepenenambt, terwijl het gaat om de leden van het kiescollege.

¹⁸ Gonsalves de Mello (*supra* n. 6), p. 59-60 en 110-112 n. 105.

“Gelijck mede de Portugesen onder de gehoorsaemheyt van haer Ho: Mo: ende de Compagnie woonende, de confirmatie van eenige particuliere ofte locale Coustuymen, ofte diergelijcke observantien, sullen hebben aende Vergaderinge der Negenthien te notificeren, ende ratificatie daer op te versoecken.” (Art. LVI)

De positie van de slaven werd in twee artikelen geregeld onder de veelzeggende titel *Vande Negros ofte Slaven*:

LXXXV.

De Negros ende Slaven sullen by hare Heeren ende Meesters wel worden ghetracteert, ende op behoorlijcke tyden als den Godts-dienst wert gepleecht, tot de publicque exercitien vande Religie werden gesonden, ende met geen arbeydt op de Rustdagen beswaert.

LXXXVI.

Ende sullen in haer reguard plaetse hebben alle de Wetten ende constitutien by de ghemeyne Rechten, wegen de Slaven ende onvrye Luyden gestatueert, ende de Ordonnantien die by de Vergaderinge der Negenthien hier naer soudon mogen werden ghestatueert ende gepubliceert.

Afgezien van de gelijkstelling van negers met slaven valt op dat begonnen werd met te stellen dat de slaven goed behandeld moeten worden, wat in de Instructie vooral werd uitgewerkt in de zorg voor hun godsdienstig welzijn. De eis van goede behandeling sloot aan bij wat door de gereformeerden in Brazilië zelf al als norm werd gehanteerd. Wreed gedrag van slavenhouders werd niet getolereerd. Zo dienden de predikant Osterdag en de burgemeester Jacques van der Neusen van Paraíba in 1635 bij de plaatselijke kerkenraad een klacht in. De legerkapitein Day had kort na de verovering van Olinda in 1630 de gevangengenomen negerin Francisca zwanger gemaakt (“onmiddellijk bevrucht worden”). Zes maanden na de verkrachting zette de kapitein haar aan boord van een schip “tegens haren danck en willen”. Francisca verborg zich, maar stelde later voor dat zij zou toch weg zou gaan naar het eiland Fernando de Noronha. De kapitein interesseerde dit weinig: “Soo loope voor den duijvel daer ghij wilt. Segt ooc niet dat ick de vader vant kindt ben”. Francisca beviel in het soldatenhospitaal van Fernando de Noronha van een dochter die de Afrikaanse naam Elunam kreeg. Dit meisje werd in 1632 gedoopt en kon toen al lopen. De zaak was voor de kerk belangrijk genoeg om lang na de gepleegde feiten alsnog behandeld te worden.¹⁹

Het *Ius commune* werd als bron voor de rechtspositie van de slaven genoemd, aangezien het middeleeuwse gewoonterecht weliswaar regelingen voor beperkte vormen van onvrijheid als horigheid kende, maar geen bepalingen over slavernij had. Het *Ius Romanum* had deze wel, ondanks de op naam van Florentinus in de *Digesten* opgenomen stelling dat de mens van nature vrij is.²⁰

In reglementen werd ook vastgelegd welke straffen eigenaren mochten uitdelen aan slaven en welke voorbehouden waren aan de overheid. Zo waren lijfstraffen en opsluiting of ketening

¹⁹ Hannede C. van Nederveen Meerkerk, *Indian tales. Relationship between Indians and the Dutch in XVII-th century Brasil*, Índios do Nordeste: temas e problemas 2, Maceió, AL 2000, p. 31-79, aldaar p. 58 en p. 76. Deze episode staat beschreven in het “jurnael” van de predikant Jodocus à Stetten. Dit dagboek is gepubliceerd door F.L. Schalkwijk: *Het eerste Gereformeerde pastorale verslag uit Zuid-Amerika. Het ‘jurnael’ van dominee Jodocus à Stetten, Paraíba, 1636*, Documentatieblad voor de geschiedenis van de Nederlandse Zending en Overzeese Kerken 10-2 (2003), p. 1-12, aldaar p. 7.

²⁰ D. 1.5.4. E.J.H. Schrage, *Libertas est facultas naturalis. Menselijke vrijheid in een tekst van de Romeinse jurist Florentinus*, Leiden 1975, p. 1.

wel toegestaan aan particulieren, maar was alleen de magistraat bevoegd om verminkingen, brandmerken of de doodstraf op te leggen.²¹ Deze bepalingen weken niet veel af van bijvoorbeeld die in de Kaapkolonie. Daar genoten slaven op basis van bepalingen uit het *Corpus Iuris Civilis* bepaalde rechten. Bij ernstige overtredingen diende de slaaf te worden overgedragen aan de magistraat, die zou zorgen voor passende bestraffing. Overtreding van deze ordonnantie door de eigenaar kon ertoe leiden dat deze de eigendom van de slaaf verloor en gestraft werd wegens mishandeling. Formeel kon hij hiervoor de doodstraf krijgen, die echter in de praktijk niet werd opgelegd. Ook had de slaaf het recht om een klacht tegen zijn meester in te dienen en kon hij als getuige worden gehoord.²²

Voor de Indianen, “[d]e Brasilianen ende Naturellen vanden Lande”, werd uitdrukkelijk bepaald dat zij niet tot slaaf gemaakt mochten worden (Art. LXXXVII). Zij werden wel het doel van een krachtige assimilatiepolitiek, waarbij bekering tot het christelijk geloof en beschaving (“civile conversatien”) hand in hand gingen. Onderwijs en het bezoek van kerkdiensten kregen hierin een centrale rol (Art. LXXXVIII). Daarnaast dienden de Indianen van “alle Barbarische manieren” te “worden afghewent”, terwijl zij moesten worden aangespoord “tot de culture van Landen, ende oeffeningh van andere Ampten [...], voor soo veel hare gelegentheyt ende capaciteyt sal kunnen lyden” (Art. LXXXIX).²³

Het Rooms-Hollands recht was geen onderdeel van het assimilatieprogramma. De Indianen “[...] sullen nevens de andere Inwoonderen werden gegouverneert, soo in ‘t Politicq als in’t Civil, ende naer de selve Wetten werden geoordeelt” (Art. LXXXVII). In de praktijk kwam er voor de Indiaanse dorpen of *aldeias* een bestuursstelsel dat parallel liep aan dat voor de andere inwoners van de kolonie. De WIC stelde naast de hoofden van de Indianen Europese kapiteins aan, meestal lagere Nederlandse militairen. Zij fungeerden als verbindingsofficieren die moesten zorgen voor voldoende Indiaanse hulptroepen en soms ook voor arbeidskrachten voor de plantages. Al voor de aanstelling van de kapiteins had de Politieke Raad in 1635 de functie van “Commandeur van de Brasilianen” ingesteld als uitvoerder van het compagniesbeleid met betrekking tot de Tupi’s, de voornaamste Indiaanse bondgenoten van de WIC. Hij kreeg later ook de leiding over de kapiteins.²⁴

In 1644 slaagde een afvaardiging van de Tupi’s er in om van de Heren XIX de toezegging te krijgen dat zij hun eigen rechters en bestuurders mochten aanstellen, parallel aan de schepenbanken, mits zij loyale bondgenoten bleven en zich zouden houden aan de bestaande wetten en ordinantiën. Een poging van de Tupi-leider Paraupaba om als koning van de Tupi’s erkend te worden werd snel de kop ingedrukt, maar desondanks ging de instelling van Indiaanse schepenbanken door, met Paraupaba als een van de leiders. De benoemingsprocedure was dezelfde als bij de andere schepenbanken: de Hoge Raad koos de schepenen uit een nominatie door de Tupi’s zelf. Naast de schepenbanken werd ook een *regidor* aangesteld, die de Tupi’s kon vertegenwoordigen bij de commissaris voor de Brazilianen.²⁵

²¹ Gonsalves de Mello (*supra* n. 6), p. 142.

²² Daniel Visser, *The role of Roman law in the punishment of slaves at the Cape of Good Hope under Dutch rule*, in: J.A. Ankum *et al.* (red.), *Mélanges Felix Wubbe, offerts par ses collègues et ses amis à l’occasion de son soixante-dixième anniversaire*, Fribourg (Suisse) 1993, p. 525-539.

²³ F.L. Schalkwijk, *The Reformed Church in Dutch Brazil (1630-1654)*, [MISSION, 24], Zoetermeer 1998, p. 168-229.

²⁴ Marcus P. Meuwese, “‘For the peace and well-being of the country’: intercultural mediators and Dutch-Indian relations in New Netherland and Dutch Brazil, 1600-1664”, *Notre Dame* 2003, p. 220-250. Geraadpleegd 28 juli 2009: <http://etd.nd.edu/ETD-db/theses/available/etd-09272003-005338/unrestricted/MeuweseMP092003.pdf>.

²⁵ Meuwese (*supra* noot 24), p. 174-183.

4) Regelingen voor advocaten en procureurs (1640 en 1644)

Over het burgerlijk procesrecht is meer te vinden in een tweetal concept-regelingen voor advocaten en procureurs. Op 2 november 1640 stelde de Hoge en Secrete Raad, onder het voorbehoud van approbatie door de Heren XIX, de salarissen vast voor verschillende juridische functionarissen.²⁶ Aanleiding was “de dierte die tegenwoordich in alle waren is”. Naast de tarieven die griffiers, secretarissen, notarissen, vendumeesters en boden mochten hanteren, werden ook die van de advocaten en procureurs vastgesteld. Dit resulteerde in een soort puntensysteem *avant la lettre* waarbij bepaalde (proces)handelingen aan een maximumbedrag werden gekoppeld.

De lijst van tarieven geeft een gedetailleerd beeld van de dagelijkse werkzaamheden van de advocaten en procureurs. Wat hierbij opvalt is de grote continuïteit met de werkzaamheden van de hedendaagse advocaat en procureur. Er is sprake van algemene advieswerkzaamheden, het lezen en voeren van correspondentie, het opstellen van een memorandum of zaakoverzicht (“Callandrier”). Daarnaast komen de verschillende onderdelen van de juridische procedure aan bod. Of het nu het indienen van een conclusie van eis, een comparitie, een faillissementsaanvraag of het vragen van een vonnis betreft, alles is terug te vinden. Typische declaratieposten als het eerste voorschot (“retenue”) en de reiskostenvergoeding (met of zonder gebruik van eigen paard) ontbreken evenmin op de lijst.

In oktober 1644 stelde de Hoge en Secrete Raad een “Concept van Ordonnantie voor de Procureurs”²⁷ op om te zorgen dat de juridische procedures efficiënter zouden kunnen worden afgehandeld, zodat meer mensen deze zouden kunnen gebruiken als middel om hun recht te halen. In het 38 artikelen tellende concept werd een groot aantal praktische richtlijnen geformuleerd, die weinig aanleiding geven om de advocatuur als een “vrij beroep” te typeren. De overheid wenste zich te bemoeien met zaken als de vormgeving van de inventaris van een procesdossier, het minimale aantal regels dat op een bladzijde van een processtuk moest staan (“20 regulen op een sijde redelijck compres geschreven”; Art. XXIII) en het gedrag van de advocaat, wanneer zijn tegenpartij zijn betoog voorlas: klappen, in de rede vallen en het demonstratief verscheuren van “sijn partije zijn propoost” werden verboden.²⁸ Ook mocht de advocaat niet zonder toestemming van de rechtbank zijn vestigingsplaats verlaten en diende hij te zorgen voor een waarnemer gedurende zijn absentie. Op overtreding van de regels stonden sancties variërend van geldboetes tot “een hipocras”²⁹ ter dispositie van den rechter”. De laatste sanctie kwam – tot teleurstelling van de rechters? – slechts tweemaal voor. In beide gevallen betrof het de sanctie op een overtreding die de rechters veel tijd kostte, namelijk het niet verschijnen voor een comparitie (Art. xv) en het opvoeren van een exceptie zonder gelijktijdig ook de hoofdzaak te behandelen. De toegestane excepties werden beperkt tot de *exceptio fori incompetentis*, de *exceptio litis pendentis* en de *exceptio litis finitae* (Art. XXXIII).

²⁶ Notulen Hoge en Secrete Raad van Brazilië 2 november 1640, Nationaal Archief, Archief Oude WIC inv.nr. 68. Zie ook Schiltkamp (*supra* n. 4), p. 293-294. De volledige tekst is opgenomen als Bijlage A bij dit artikel.

²⁷ Nationaal Archief, Archief Oude West-Indische Compagnie, inv.nr. 59 nummer 17. De volledige tekst is opgenomen als Bijlage B bij dit artikel.

²⁸ B.H.D. Hermesdorf, besteedt in zijn studie over de geschiedenis van de Nederlandse advocatuur tot ca. 1800 uitvoerig aandacht aan de wellevendheid die de advocaat tegenover zijn tegenpartij in acht heeft te nemen. *Licht en schaduw in de advocatuur der Lage Landen. Historische studie*, Leiden 1951, p. 138-142 en 157-169.

²⁹ Hipocras is met kruiden gezoete wijn of kaneelwijn, een gezochte drank voor bruiloften.

5) Instructie (1645)

Door het vertrek van Johan Maurits in 1644 was de oude instructie uit 1636 gedeeltelijk achterhaald. Op 6 november 1645 probeerden de Staten-Generaal een nieuwe instructie voor “die vande Hooge Regieringe van Brazil, waer naer de selve haer sullen hebben te gedragen.”³⁰ De religie kreeg in deze nieuwe instructie weer de prominente plaats die zij ook in de Ordre van 1629 had gekregen:

Den President ende Raden sullen eerst ende continueel besorgen, dat Godt de Heere naer sijn heyligh Woort, ende de ordre vande publijcque hier te Lande aengenomen reformatie worde gheert, gevreest ende gedient, ende alle schandalen ende ergernissen geweert. (Art. III)

Op juridisch gebied waren er weinig wijzigingen. De belangrijkste was dat de Politieke Raad werd aangeduid als Raad van Justitie en daarmee een naam kreeg die beter bij zijn bevoegdheden paste (Art. VII). De benoeming van de Raden van Justitie bleef voorbehouden aan de Heren XIX (Art. VIII).

6) “Versuymt Brasil”

De nieuwe instructie kreeg weinig kans. In 1645 kwamen de Portugezen in Nederlands Brazilië in opstand, hoewel Portugal in 1640 weer onafhankelijk van Spanje geworden was en vrede had gesloten met de Republiek. Brazilië was voor Portugal echter veel belangrijker dan het voor Spanje was geweest. Een andere ironie van de geschiedenis was dat de financiële steun van de compagnie aan de planters mede de revolte veroorzaakte. Tijdens de gevechten in de beginjaren waren de suikerplantages grotendeels verwoest en veel Portugese planters hadden hun eigendom verlaten. Degenen die bleven konden alleen maar met geleend geld hun plantages weer herstellen. De vorderingen van de WIC zelf bereikten in 1645 al een bedrag “ter zomme van een en twintigh hondert duizent, vijf en twintigh duizent, achthondert en zeven gulden”.³¹ Een aantal suikerheren was dermate in de schulden geraakt, dat zij de verwijdering van hun schuldeisers als de beste manier zagen om van hun schuldenlast af te raken. De opstand was een groot, maar geen volledig succes. Het Nederlandse gezag werd beperkt tot Recife en directe omgeving en enkele verderaf gelegen gebieden zoals Ceará aan de noordkust van Brazilië, waar weinig suikerteelt was. Het meest winstgevend deel van de kolonie was weer onder Portugees gezag gekomen.

In 1654 viel definitief het doek voor Nederlands Brazilië. Portugal profiteerde van de Eerste Engelse Oorlog, waardoor de vloot van de Republiek de handen vol had aan de gevechten op de Noordzee, en slaagde erin ook Recife te veroveren. In de capitulatievoorwaarden was opgenomen dat de Nederlanders die wilden vertrekken drie maanden de gelegenheid kregen om hun zaken te regelen. Gedurende die periode zou op hun onderlinge geschillen nog steeds het Rooms-Hollands recht van toepassing zijn.³² Rechtstreekse invloed op het Braziliaanse *Ius hodiernum* valt dan ook niet aan te nemen.

³⁰ Cau (*supra* n. 8), II, p. 1263-1268.

³¹ Johan Nieuwhof, *Gedenckweerdige Brasiliaanse Zee- en Lantreize*, Amsterdam, 1682 p. 51. Nieuwhof ontleende zijn gegevens aan de contracten betreffende schulden en aflossing die na het vertrek van Johan Maurits door het plaatselijk bestuur waren afgesloten met de plantagehouders en hun andere schuldeisers. De schulden zouden in 2008 een waarde van € 22.175.721,62 hebben bedragen (<http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>. Geraadpleegd 29 september 2009). Dr. Hannede C. van Nederveen Meerkerk attendeerde ons op deze passage.

³² Boxer (*supra* n. 6), p. 287.

De meeste Nederlanders en Joden verlieten de kolonie. De Indiaanse bondgenoten moesten grotendeels zichzelf zien te redden. Enkele Nederlanders bleven met hun Portugese echtgenotes in Brazilië, waaronder de door schulden geplaagde plantage-eigenaar Gaspar van der Ley, wiens afstammelingen onder de naam Wanderley bekend werden. Ook klaagden tot in de jaren negentig van de zeventiende eeuw priesters over het aanwezig zijn van gereformeerde godsdienstige teksten bij verschillende groepen Indianen, die naar het binnenland waren gevlucht.

Hoewel er in de Republiek nog discussie bleef of het “versuymt Brasil” toch niet heroverd zou moeten worden, werden hiertoe geen pogingen meer gedaan. De Amsterdamse en andere kooplieden hadden hun oude stiel van smokkelhandel weer opgepakt en vervoerden nog steeds grote hoeveelheden Braziliaanse suiker. Zij hoefden echter niet meer de kosten van een duur bestuurlijk en militair apparaat te betalen. Zelfs een klemmend beroep van de voormalige Indiaanse bondgenoten Paraupaba en Carapeba om hulp in hun strijd tegen de Portugezen bracht hierin geen verandering, te meer daar in 1661 werd overeengekomen dat Portugal binnen 16 jaar 4 miljoen *cruzados* aan schadevergoeding zou betalen voor onder meer de verovering van Brazilië. Het bedrag werd echter nooit geheel voldaan en de onderhandelingen hierover sleepten zich tot in de achttiende eeuw voort.³³

Conclusie

De befaamde Braziliaanse tolerantie was – net als de “Hollandsche” - vooral een strategische en geen principiële keuze. Zij werd in 1636 bovendien ingeperkt in vergelijking met de bepalingen uit 1629. De aan Johan Maurits toegeschreven tolerantie blijkt gebaseerd op de richtlijnen van de WIC en de Staten-Generaal. Het hoofddoel van de maatregelen was om bondgenoten te krijgen, waardoor de kosten van het handhaven van het gezag van de compagnie aanzienlijk beperkt zouden kunnen worden. De tolerantie was daardoor eerder een uiting van pragmatisch “handelsrecht” dan van de idealen van een verlichte humanistische heerser. Doordat met name de belangen van de Portugezen tegengesteld waren aan die van de Joden en de Indianen bleek de politiek van tolerantie en bondgenootschappen ontoereikend om de kolonie in stand te houden. Bovendien waren de bondgenoten vooral geïnteresseerd in de steun van de WIC als middel om de eigen macht te vergroten.³⁴

Formeel was de status van het Rooms-Hollands recht in Brazilië sterker verankerd dan in de VOC-gebieden, waar het als aanvullend recht gold. Vanwege de oorlogssituatie werd het bestaande Spaanse dan wel Portugese recht weliswaar officieel buiten werking gesteld, maar in de praktijk viel deze beperking nogal mee. In de capitulatiebepalingen van 1630 was, tegen de wil van de WIC in, toch ruimte gelaten voor het bestaande recht. Ook nadat dit door de Instructie van 1636 weer ongedaan gemaakt was, bleef de invloed van het bestaande Portugese recht aanwezig. De Portugezen waren lid van de plaatselijke schepenbanken, waarin zij vooral buiten Recife/Mauritsstad een sterke positie innamen, terwijl een deel van het gewoonterecht na goedkeuring door de Heren XIX kon blijven functioneren. De WIC beschikte uiteindelijk niet over voldoende macht om haar wil ook in juridische zin volledig aan Portugezen en Indianen op te kunnen leggen. Met de capitulatie in 1654 eindigde dan ook de rol van het Rooms-Hollands recht in Brazilië. De invloed van het Rooms-Hollands recht strekte niet verder dan de sterke arm van de compagnie lang was.

³³ Evaldo Cabral de Mello, *De Braziliaanse affaire. Portugal, de Republiek der Verenigde Nederlanden en Noord-Oost Brazilië, 1641-1669*, Zutphen 2005 (Portugees: *O Negócio do Brasil. Portugal, os Países Baixos e o Nordeste, 1641-1669*, Rio de Janeiro 1998), p. 139-179.

³⁴ Vgl. Israel en Schwarz (*supra* n. 5), p. 13-14 en 29.

BIJLAGE A. Salaris voor de Advocaten en procureurs, 2 november 1640
(Nationaal Archief, Archief Oude WIC inv.nr. 68)

Consultatie in groote saecken bedragende 400 guldens en daer booven	2:10 ³⁵
Voor pleydoij ende Voldoeningen	2:10
Consultatie in cleijne saecken onder de 400 guldens	1:15
Vande faiet te obtineeren, soo in groote als cleyne saecken	1:10
Voort maecken van elck bladt schrifturen, reprochen ende salvatien, daer mede onder gereeckent behooren geschreven	1:4
Vant maecken van een ordinaris en ghemeen Callandrier	1:10
Ende alsoo deselve merckelijck groot is, ofte meede naer exigentie vande saecke	3:
Comparitie voor Commissaris als elders, soo in groote als cleijne saecken	1:4
Teyckenen van inventaris	1:
Sententie te hooren soo in groote als cleijne saecken	1:
Sententien te solliciteeren	-:15
Retenue in groote saecken	2:10
Retenue in cleijne saecken	1:
Voldoeninge in groote saecken op eenen dach	3:10
Voldoeninge in cleijne saecken op eenen dach	1:15
Elcken termijn soo in groote als cleijne saecken, staten en continuatien daeronder begrepen	1:
Dobbele termijnen soo in groote ende cleijne saecken daer onder conventie, ende reconventie mede begrepen	2:
Vant maecken ende grosseeren van elck bladt costen soo in groote als cleijne saecken	-:12
Voort copieren van elck blat 6 stuivers	-:6
Missiven te ontfangen, ende te beantwoorden	-:18
Voor tevergeefse oppossen als de Rol niet en dienen	-:12
In Commissie gaende sal een advocaet boven alle costen 8 guldens ende op haer eygen costen tpaert daerin begrepen	8: ³⁶
Een procureur boven alle Kosten	5:10
Ende op haer eijgen costen een paert	13:10

³⁵ De bedragen zijn in guldens en stuivers. Iedere gulden bestaat uit twintig stuivers.

³⁶ Dit bedrag staat niet in origineel. Het bedrag is met het oog op een uniforme weergave ingevuld op basis van de omschrijving in de tekst.

BIJLAGE B. Concept van Ordonnantie voor de Procureurs, oktober 1644

(Nationaal Archief, Archief Oude WIC inv.nr. 59 nummer 17)

Alsoo bij de gemeene ingesetenen deser Conqueste de Hooge en Secrete Raden nu meermaels is lastich gevallen over traeghe expeditie van Iustitie, ende overgroote oncosten van procureurs door de respective Collegien van Iustitie, soo verre oock, dat veele haere goede saecken daeromme laeten verlooren gaen, voor een groot gedeelte veroorsaecht werdende de pensionaris secretarissen, notarissen, procureurs, translateurs, solliciteurs, boden en expediteurs haere salarissen boven het gestelde reglement comen te extenderen en partijen aff te perssen, oock dat de procureurs partijen saecken bewarende, door haer gedebaucheert leven, deselve, niet na behooren waarnemen, versloffen, oock met onbehoorlijcke termijnen ophouden ende dillaijeren, door alle welcke partijen niet alleen worden boven maten beschadt, maer oock onlijdelijck vercort ende geintresseert, Soo ist dat sij willende daer tegens voorzien, en ten eijnde dat eenen Igelijcken inwoonende ofte van buyten comende, arme ofte rijcke, in 't bedingen van haere saecken te beter mogen worden gedient, hebben goet gevonden ende geordonneert, gelijk sij goet vinden ende ordonneren bij desen

i.

Dat van nu voortaan, niemant sal mogen dienen als procureur voor den Raet van Justitie ofte den gerechte van maurits Stadt ofte andere gerechtsbancken in Brazil, hij en sij bij de voornoemde Hooge Raden t'samentlijcken daertoe geadmitteert, en in handen van eene van hun hebbe gedaen den behoorlijcken eet daer toe staende

ij.

Daerenboven sal hij eet doen in handen van die van de Raden van Justitie, en aen de Schout en Schepenen van den gerechte daer voor hij syn officie sal exerceren te weten, dat hij de voorschreven Raden, ende Schout en Schepenen sal alle eere ende reverentie betoonen, alle partijen, inwoonende ofte buijten luyden, armen ofte rijcken, nederlander ofte portugijs, Christen ofte Joode die sulcx aan hem versoecken sullen, en die hij na syn beste kennisse menen sal recht te hebben getrouwelijck ende gedienslich als procureur dienen sal, willens en wetens geen quaede saecken sustineren, noch hem met eenige valscheyt, lose vonden, onbetaemelijck dilaijeren, onredelijcke uijtweegen offe diergelijcke maniere van procederen behelpen, ofte iet geven ofte beloven aen den rechter, griffier, pensionaris secretaris ofte notaris directelijck ofte indirectelijck door hem ofte een andere om datter quade preuven, stucken en documenten gemaect off onrechte sententie soude gegeven, ofte eenich valscheyt int proces gecommitteert werden, en sal den selven alle Jaeren op den 1en Julij telckens voor de voorschreven collegien vernieuwen.

iiij.

Den procureurs en sullen op geenderlije manieren in Imants saceken mogen participeren, ofte met yemant partie gedeelte ofte compagnie hebben, nochte met den rechter eenich compact maecken van gelijcken, niet handelen van cessie off transport off geensints mogen aennemen eenig saecken te bedingen en te beslechten bij den hoop ofte voor een seecker stuck gelts en met partijen te convenieren op eeniger wyse, ofte oock ymant vrij houden van eenige actie, ofte processen die tegens hem geintenteert syn, mede voor seeckere somme van penningen, maer sullen sich laeten vernoegen en te vreden zijn met haer ordinariis salaris, volgens onse ordonnantie bij de Raeden van Justitie, ende de respective schepenen getaxeert, ofte volgende alsoodanighe als hier nae sal werden gemaect, en dat op de mandementen relatien acten van dinghtalen, verbale processen, requesten, schrifturen, sententien en diergelijcke acten en stucken, daer uyt men claerlijck sien kan watter inden processe gedaen en gebesoigneert is

aende voorschreven declaratien geannexeert ofte andersints behoorlijk bewys vande secretarissen vande acten exhiberen, sonder yets meer in gelt off waren van partijen te eyschen off hem daerom moylijck te vallen, op privatie van syn offitie en daerenboven naer eijsch van seacken arbitralijcken te werden gecorrigeert

iiij.

Wanneert partije belieft, sal hij sijn eygen woort mogen houden en syn eygen saecken bewaeren sonder procureur, ten waere hem anders bij de voorschreven raiden ofte schepenen om reedenen wierde geordonneert

v.

Niemant van de procureurs sal vermogen voor yemant te occuperen off in absentie van partijen sijne saecken waernemen, sij en hebben daer toe behoorlijke procuratie, ofte bij gebrecke van dien, sal tot sijner laste gegeven werden alsulcke condemnatie als tegens de partije voor wien hij compareert soude mogen gaen, en arbitralen van den rechter van syn abuys gecorrigeert werden, behoudelijck nochtans dat de voorschreven procureur vermant sijnde binnen acht dagen daernae in Judicio vertoone suffisante procuratie met de clause van ratificatie ende approbatie vant' geene voor dato van dien is gedaen.

vi.

De voorschreven procuratien sullen moeten sijn in debita forma gepasseert ter griffie ofte secretarij van de voorschreven collegien van Justitie, ofte voor notaris en getuygen en sullen de procureurs daer voor in haere declaratien niet hebben eijsschen, als partijen selfs de selve hebben betaelt, ende penningen bij haer gedebourseert sijnde evenwel niet hoger moghen in Reekeninge brengen als het reglement daer op genomen mede brengen.

vij.

Sullen oock partijen meer als een saecke voor de voornoemde Collegien hebbende ofte vercrijgende nochtte haerlieders procureurs van haerent wegen gehouden sijn t'elckens nieuw procuratie van yeder saecke te exhiberen, maer t'allen tijden ende in alle saecken met een generale procuratie ad lites mogen volstaen wel verstaende soo verre alvooren yets bij den procureur in der saecke waere gebesoigneert dat se sullen moeten houden, ratificatie en approbatie en andersints bij nieuwe acte en procuratie sulckx expresseren.

viiij.

Van gelijcken sullen speciale procuratien moeten werden vertoont om comparitie, transactie, remissie en alienatie te doen om contracten te passeren ofte d'selve te laeten confirmeren. Item om Eedt te accepteren off defereren om de sacke aen arbiters te submitteren om schultkenninge te doen, ofte yet dat hunne meesters verbinden off prejudiceren mach, om te sweeren in de Ziele van hunne meesters om te allegeren fameuse en criminele exceptien tegens partijen adverse ten sij sijluyden caveren de rato op peijne van 3 gulden en onvermindert partijen interesse, als mede in alle criminele saecken.

ix.

De procureurs zullen oock gehouden sijn alle saecken bedragende beneden de 400 gulden te bedingen ende te bepleijten bij monde, die op de mondelinge dinghtaelen van partijen gedeceideert sullen werden, en niet bij geschrifte, ten ware dat partijen onderlingh over een quamen om te procederen bij geschrifte ofte dat de raden off schepenen om de duysterheyte intricatie ofte andere redenen sulcx quamen te ordonneren.

x.

Dat voortaan de procureurs genige saecken sullen laten doorloopen sonder termijn te houden, off eenige dilaijen den anderen accorderen.

xi.

Doch soo verre beijde partijen ofte hunnen procureurs daerin accorderen dat de saecke in staete gestelt worde ofte geaccordeert waren, sal t' selve alsoo ter rolle op de verclaringe der procureurs worden aengeteyckent.

xij.

De saecke opgeroepen zijnde, en den procureur die deselve heeft doen presenteren in gebreke blijvende termijn te houden sal bij partije adverse ofte syne procureur mogen werden versocht, dat partij die gepresenteert heeft, van het selve daertoe gepresenteert is, sal mogen werden versteecken, ofte eenich ander profijt, na dat hij sal menen gefundeert te zijn, daerop na gelegentheijt sal werden gedisponeert, t sij met salvo purge binnen corten tijt, ofte anders, ende sulcx doen aenteijcken.

xijj.

Ende soo de presentatie daer toe heeft gedient om bij partije adverse yet gedaen te werden, gelijk oock den procureur die gepresenteert heeft om by hem selffs yet gedaen te werden sullen mogen doen sulcx daertoe de presentatie dient ende dispositie van den rechter te versoeken niet tegenstaende procureur van partije niet binnen en comt ofte geen termijn en wil houden.

xiiij.

Op alle termijnen daerbij deffault, versteck ofte yets anders wert versocht, sullen de procureurs gehouden sijn te exhiberen de voorgaende retracten, ofte sal andersints daerop geen reguard genomen werden.

xv.

Eenige saecken opgeroepen sijnde, en geene van beyde procureurs binnen en comende ofte gereet wesende hun termijn waer te nemen, sal voor den Secretaris aengeteyckent werden de non comparatie ofte ongereetheijt vande procureurs en dat de termijnen daerom doorgelopen zijn, op welke aenteijckeninge de voorschreven procureurs sullen worden gecondemneert in een hipocras ter dispositie vanden rechter.

xvi.

Ende sullen boven desen de procureurs in gebreek blijvende als vooren moeten voldoen aen heurlieder meesters derselver schaden ende Interessen, de welke sij lieden daer door sullen comen te lijden, bij soo verre het selve bij haer faulte en versuymnisse toegecomen is

xvij.

De procureurs sullen hun wachten in t' maecken van hunne schriftueren te stellen groote resumptien, eenige rediten ofte andere alegatien en overtollicheijt van postiven te gebruijcken niet noodich sijnde totter saecke ofte niet ter materie dienende ofte oock groote accumulatiën van passagien van rechten meerder streckende tot lanckheijt van de schrifturen als totter dicisien van der saecke op pene boven de restitutie van t'geene sij daervooren ontfangen

mochten hebben, aen partijen naer advenant dat deselve te [...] ³⁷ gemaect zijn mochte verbeuren een boete van thien carolus guldens ten proffijte van den raedt ofte de gerechte.

x[v]ij.

Dat oock de procureurs heurlieden schriftueren sullen onderteycken, en geene schriftueren mogen produceren dan die in Judicio syn geexhibeert, en het exhibitan daer op geteijckent is, ofte andersints op haeren Inventaris met Letteren gequoteert gestelt, op pene ter contrario geschiedende van vier guldens.

xjx.

De voorschreven procureurs sullen hunne saecken bij monde ofte bij geschrifte bedingende schuldich sijn sulcx te doen cortelijck en claerlijck, volgens stijle ende met alle eerbiedinge en reverentie, en hen te wachten van te sprecken ofte te schrijven eenige schandeleuse propoosten ofte Injurieuse woorden t' sy tegens partye ofte ijemants anders op de peene van 25 guldens ende voorts tot arbitragie vande Heeren.

xx.

Sullen oock ter wijl dat andere haere saecken bedingen ofte die pleijdoijen van sijn wederpartije duijren sal moeten goet gehoor gedaen sonder te clappen ofte ramoer te maecken, ofte sijn partije sijn propoost te scheuren ofte daer in te sprecken, die te turberen ofte interrumperen op pene van telckens te verbeuren twaeleff stuijvers die soodanige procureur alvooren hij in eenige saecken geadmitteert sal werden te sprecken dat edele sal moeten betalen ende voorts ter arbitragie als vooren.

xxj.

Soo en sullen sij oock niet mogen seggen off spreken tegens eenich vonnisse ofte appointementen interlocutor ofte diffinitiff t' welck bij den raet ofte den gerechte gewesen ofte gepronuncieert is maer sullen hen lieden tevreden houden met het ordinaris remedie van betreck op de selve penen.

xxij.

De procureurs en sullen voor niemant in t'gerechte mogen occuperen sonder te hebben volcomen instructie bij memorien mondelinge ofte bij geschrifte en dat sy van de saecke s daechs te vooren ofte tenminsten acht uijren voor den richtdach volcomen Instructie van heur meesters ontfangen ende ingeschreven heben. Veel min haer informeren in de banck ofte op de rolle. dewijle men dinght ofte rolle hout ten ware van buijten luyden ofte gearresteerde personen, die van te vooren geen informatie en hebben connen geven t' welck sal staen tot discretie van den raet ende t' gerechte op de pene van twintich stuijvers.

xxiij.

Sullen oock de voorschreven procureurs in alle hunne schriftelijcke dinghtaelen niet min mogen stellen dan 20 regulen op een sijde redelijck compres geschreven op van xx stuijvers.

xxiiij.

Ende op dat het retardement van de processen soude mogen verhoeden t' welck dickmaels gebeurt om d' absentie van de procureurs, soo en sla niemant van de selve buijten het reciffo en maurits Stadt ofte de plaetse sijnder residentie mogen reysen t' sij om sijn particuliere affairen om partijen saecken als met volcomen kennisse en consent van een president van den

³⁷ Onleesbaar. Er lijkt "teolir" te staan.

raet van Justitie ofte scheepenen. Is yemant alsoo ofte door sieckte off andere nootelijke oorsaecke absent ofte uijtter stadt synde sal ymant anders in sijn plaetse gehouden syn te stellen, om sijne saecken te bewaeren, mede een geswooren procureur en volcomentlijck van de saecke geïnstrueert sijnde.

xxv.

Op pene dat elcke saecke van sijnen t' wegen als van sijne partijen in sijn absentie dienen te verbeuren twintich stuijvers ten proffijte als boven, en daer beneven heure meesters en haere wederpartijen te refunderen alle sulcke costen ende interessen, als sij luijden daer door gedaen ende geleden sullen sullen hebben tot arbitragie vande heeren.

xxvi.

Alle termijnen naer eisch en anwoort lites contestatie sullen [...] ³⁸ peremptoir ende de procureurs ter contrarie dilaij begerende sullen verbeuren 20 stuijvers ten waere bij de raden ofte scheepenen anders mochten werden geappointeert.

xxvij.

De voorschreven procureurs en sullen oock geensints mogen bedienen de saecken daerinne sij als notarissen sijn gebruijckt geweest, ofte in dier qualiteit eenige informatien despositien en munimenten hebben genoten en gemaect van gelijcken als notaris soo danige stucken voor haer niet mogen laten passeren in saecken daerinne sy als procureurs werden gebruyct op pene van ses guldens.

xxviii.

Item sullen de voorschreven procureur geen schult kenninge van hunne meesters ofte partijen mogen doen, dan mits daertoe al vooren hebbende speciale procuratie op pene van drie guldens ende onvermindert partijen interest.

xxix.

De procureurs sullen oock gehouden sijn tijdelijck tegens der eersten rechtdachge ter weecke over te geven de presentatie van alle heur lieder saecken, die omme gecomen sijn sonder eene achter te laten, op pene dat ondertusschen geen saecken van die daerinne gebreckich blijft sullen opgeroepen werden, ende het interest van hunne meesters te betaelen, en daerenboven te verbeuren twee guldens voor elcke seacke alsoo geobmitteert, ende dat den procureur van pa[r]tijen deselve sal mogen presenteren ende doen oproepen.

xxx.

Interdicerende mede den secretarisen ofte clerquen geenige saecken op te roepen, dan de geene die op de rolle staen ende vervolgens alsoo gepresenteert sijn, ten ware bij consent van de raet ofte gerechte.

xxxj.

In alle saecken dienende bij monde ende geschrifte sal pertinente conclusie genomen ende saecken wel en ten vollen gefurneert zijnde overgelevert werden op de verbeurte van drie guldens bij de procureurs te betalen die daerin gebrekelijck bevonden wert.

³⁸ Onleesbaar. Er lijkt “ress” te staan. Mogelijk is “wes”.

xxxij.

Verbiedende oock eenen ygelijck in syn furnissement te brengen eenige copijen van de stucken die partijen oock gefurneert hebbende, om de raet ende den gerichte niet te travallieren met superflue lecture, mitsgaders oock over te leggen eenige schriftueren daer aff sij vante vooren sijn versteecken geweest sonder vercregen te hebben reqr. civile op pene van reijectie ende boete van 6 guldens.

xxxiiij.

De procureurs ofte haer luijden clerquen, ende alle andere persoonen inde griffie offe secretar[ie] te doen hebbende, sullen herlijck aldaer modestelijck dragen ende met behoorlijck respect, soo wel aen de griffier secretris ende opperclerquen aldaer gestelt en hebbende hen lieder depesche sullen vertrecken en plaetse maecken aen andere sonder aldaer te blijven staen clappen ofte profereren onoorbaere ofte ongeschikte woorden, off aldaer te nemen questie off imant te injurieren op arbitrale correctie, en sullen de clachten van de griffier secretaris ende opperclerquen dien aengaende gelooff meriteren.

xxxiiij.

De procureurs sullen geen exceptien proponeren en daer bij mogen persisteren als de exceptien van competentie, litie pendentie daer onder begrepen submissie aen goederen, mannen, en litis finite ende soo sij yetwes exceptive willen allegeeren sullen t' selve mogen doen, mits dat sy onvermindert haer geallegeerde, ten principaelen conclusie nemen, op pene van in een hipocras te werden gecondemneert, ter discretie van den rechter.

xxxv.

Dat geene rapport gelden en sullen werden getrocken dan alleen in swaere saecken en sullen deselve ter taxatie van den Raet van Justitie ofte schepenen worden betaelt aen den geenem die de stucken heeft geexamineert ende daer van rapport gedaen.

xxxvj.

Dat alleenlijck de executien sullen werden gedaen bij de deurwaerders ofte boden van de gerechtten daer t' vonnisse gewesen is, sonder datmen den officier daer toe sal versoecken ten waere in cas van resistentie ofte datter pregnante presumptionen van restitutie soudemogen sijn in welcken gevalle sulckx met kennisse van de president sal moeten geschieden. Oock en sullen geene Secretarissen ofte notarissen executien worden geassumeert, anders als wanneer sulcx nootsaekelijck sal wesen, ende dan bij ordre als vooren.

xxxvij.

Dat van alle executien monterende ter somme toe van twee duysent guldens, ende daer boven de secretarissen sullen genieten voor salaris twintich guldens geheel, ende minder bedragende sullen hebben een ten hondert, de gerichtsboden ter gelijcke somme vijff guldens, ende daer beneden vijff stuijvers bij ider hondert guldens.

xxxviij.

De Secretarissen sullen ontfangen voort' in stellen van yder belljet veertien stuijvers voor copije van de selve drie stuijvers, gelijck mede drie stuijvers sal worden betaelt voor t' aenslaen van yder billjet aende boden.